

Bálint Emese (Babes–Bolyai Egyetem, Kolozsvár)

A KÉTNyelvűség és a Nyelvi Változás Összefüggései
SZÓRVÁNYKÖRNYEZETBEN.
SZOCIOLINGVISZTIKAI KUTATÁSOK
ALSÓKARÁCSONFALVÁN ÉS BUZÁSBOCSÁRDON

(REZÜMÉ)

Disszertációmban két falu, a romániai Alsókarácsonfalva (Crăciunelul de Jos) és Buzásbocsárd (Bucerdea Grânoasă) kétnyelvű beszélőinek kódválasztását helyezem a vizsgálat középpontjába. A településeken a többségi román és a kisebbségi magyar nyelv hosszú ideje egymás mellett létezik, ám a nyelvcsere folyamatát és ritmusát tekintve két különböző típusú közösségről kell beszélnünk. Legfontosabb vízvonalnak a kétnyelvűség típusát, a nyelvhasználat mindennapi gyakorlatát, illetve az intézményes háttérrel tarthatjuk. Közösségi szinten csak Buzásbocsárdon normatív a kétnyelvűség, egyéni szinten azonban mindkét faluban nagyon távol kell értelmeznünk ezt a fogalmat, hiszen a legtöbb esetben a jelenség tökéletlen vagy instabil formáival találkozhatunk. Tanulmányomban a két falu kétnyelvű beszélőinek kódválasztását és kódválasztását helyezem a vizsgálat középpontjába, hiszen ezek a legfontosabb nyelvi viselkedések, amelyeken keresztül a kétnyelvűség elemezhető.

A két településen gyűjtött adatok módszeres bemutatása mellett munkám célja az is, hogy egy olyan elemzési modellt mutassak be, amelyben a hagyományosan különválasztott társadalmi, csoport- és egyéni szint egyformán fontos szerepet kap. A rendelkezésünkre álló értelmezési keretek közül a makrotársadalmi azt vizsgálja, miként befolyásolják a társadalmi struktúrák az egyén kódválasztását, a mikroszintű, interakció-központú értelmezések azt hangsúlyozzák, hogy az egyén interakcióbeli viselkedése az, ami a társadalmi struktúrákat kialakítja és fenntartja. A szakirodalom tanulságai szerint az egyének társadalmi kapcsolatai és nyelvhasználati preferenciája közötti összefüggésben írható le legkönnyebben a társadalmi struktúra és egyéni interakciók kapcsolata: a tágabb környezet meghatározza a beszélők kódválasztását, az egyének viszont interakcióik során hozzájárulhatnak ezeknek a struktúráknak az alakításához és fenntartásához. Ezért a társadalmi aktorok mindennapi viselkedése, a csoportszinten mérhető viselkedésminták, valamint a nagyobb léptékkel mérhető intézményes keretek közötti összefüggéseket tartom az egyik legfontosabb szempontnak, nem pedig ezek különválasztását. Egy harmadik kutatási módszer, a társadalmi kapcsolatháló és a kódválasztás összefüggéseinek

elemzése lehetővé teszi a mikro és a makroszint, a mindennapi nyelvi viselkedés és a tágabb értelemben vett gazdasági, politikai és intézményes háttér összekapcsolását. Az egyes beszélők nyelvi viselkedésének elemzése során kialakítható egy közösségi nyelvhasználati modellt, amely belehelyezhető az adott közösség társadalmi kontextusába. A módszert az angolszász szakirodalomban használták a bevándorló kisebbségek kódválasztásának vizsgálatára, kutatásomban ezt ültetem át az őshonos kisebbségek nyelvi viselkedésének elemzésére. A megközelítés abban különbözik a hagyományos attitűdvizsgálatoktól, hogy a beszélőknek a nyelvekhez való viszonyát a személyes kapcsolatok minősége és a mechanizmusok működésén keresztül vizsgálja. A kétnyelvűségben élők számára a kapcsolathálók, az egyéni kódválasztási stratégiák, illetve a beszélők nyelvi kompetenciája erősen meghatározzák az egyes nyelvek társadalmi értékét, és a közösségi normák szabályozzák a kódválasztás és kódváltás lehetséges mintáit. Céлом azt is bemutatni, hogy a rendszerezett adatgyűjtés és a megfelelő elemzési keret kiválasztásával a különböző típusú közösségekben gyűjtött adatokat összehasonlíthatóvá tehetjük, amelynek nyomán az alkalmazott nyelvészeti feladatok is könnyebben megfogalmazhatók.

A dolgozat öt fejezetből áll. Az első fejezetben áttekintem azokat a megközelítéseket és modelleket, amelyek a kétnyelvűséget és a kódválasztást tanulmányozzák. Az értelmezési keretek tárgyalása során bemutatom a szociolingvisztikai kutatások két fontos vonulatát: a makrotársadalmi és a mikroszintű interakció-központú elemzést. Az első azt vizsgálja, ahogyan a társadalmi struktúrák befolyásolják az egyén kódválasztását, a második viszont ennek az ellentéte, mert azt hangsúlyozza, hogy az egyén interakcióbeli viselkedése az, ami ezeket a struktúrákat kialakítja és fenntartja. Egy harmadik kutatási módszer, a társadalmi kapcsolatháló-elemzés alkalmazásának lehetőségét az előző két elemzési keret bemutatása során megfogalmazott igény teszi lehetővé. A beszélők mindennapi nyelvi viselkedése és a tágabb értelemben vett gazdasági, politikai és intézményes háttér összekapcsolását teszi lehetővé.

A második fejezetben az adatok részletes elemzésére kerül sor. Legelőször megvizsgálom a kódválasztás mintáit három generációra (nagyszülők, szülők, gyerekek) és a két közösségből összesen 50 személyre (öt-öt család) kivetítve. A két faluban összegyűjtött adatok segítségével implikációs skálákat szerkeszték, amelyek alapján egyrészt tipizálható a beszélőknek a különféle beszédhelyzetekben előforduló nyelvi viselkedése, másrészt pedig a tipizálás alapján egy csoportba sorolható egyének társadalmi jellemzőiről kapunk átláthatóbb képet. Az implikációs skálában az egyéni beszélők nyelvi viselkedésének szabályszerűségeit követhetjük nyomon, de a

beszélők közötti eltérések magyarázatára nem elég egyetlen változó – a beszélő kora –, amelyet a skála bemutat. A nyelvi változás, az egyének kódválasztási stratégiái a beszélők társadalmi hátterének elemzésével helyezhetők el egy tágabb keretbe.

A harmadik fejezetben mutatom be, hogy az elemzésben alkalmazott módszere, a társadalmi kapcsolatháló vizsgálatára éppen azokra a mögöttes társadalmi tényezőkre vet fényt, amelyek a hagyományos attitűdvizsgálatokban nem feltétlenül kerülnek előtérbe: a személyes interakciók milyensége és a mechanizmusok működése is nagymértékben befolyásolják a beszélők viszonyát az egyes nyelvekhez. Ebben a fejezetben megvizsgálom a kapcsolatháló, az egyéni kódválasztási stratégiák, illetve a beszélők nyelvi kompetenciájának összefüggéseit. Ezek azok a paraméterek, amelyeken keresztül megragadhatók a nyelvi viselkedés időbeli változásai is, ezt összehasonlítva ábrázolom három közösségben a gyerekek generációjának nyelvhasználati szokásai alapján. Ezzel nem csupán azt mutatom be, hogy az időbeli változások ábrázolhatók, hanem azt is, hogy a kapcsolatháló elemzésével olyan adatokhoz juthatunk, aminek alapján a különböző nyelvi viselkedések összehasonlíthatók lesznek.

A negyedik fejezetben a konverzációelemzés segítségével a kódváltást mutatom be, és azt vizsgálom, milyen megfelelés létezik az egyéni kódváltás struktúrája és a közösségi szintű kódválasztás között. A második fejezetben vázolt közösségi nyelvhasználat olyan vonatkoztatási keretet kínál, amelyben a konverzációk kódválasztásának jelentését értelmezni tudjuk. Az utolsó, ötödik fejezet összegzi az egyéni kódválasztás vizsgálatában alkalmazott kapcsolatháló-elemzés modelljének legfontosabb eredményeit és következtetéseit.

Buzásbocsárd és Alsókarácsonfalva kétnyelvű beszélőinek nyelvválasztási szokásainak bemutatását két szempont szerint szerveztem. Az adatok elemzését két szempont szerint szerveztem (1) bemutattam a két közösség, Alsókarácsonfalva és Buzásbocsárd szociolingvisztikai mintáit, külön elemezve a kódválasztást és a kódváltást, illetve (2) vázoltam egy koherens társadalmi szempontú modellt, amely egyaránt figyelembe veszi a makrotársadalmi és az interakciós egyéni szintet.

Disszertációmban a vizsgálat felépítése két lépésben történt. Először a buzásbocsárdi és az alsókarácsonfalvi beszélőközösségekben gyűjtött adatok elemzését végeztem el. Ehhez 50 adatközlő kódválasztási mintáit elemeztem társadalmi (különböző beszélőknek a beszédhelyzetek szerinti összehasonlítása) és stiláris (a beszélőnek beszédpartnere szerinti viselkedése) szempontból. A kódválasztás társadalmi mintáinak leírásához különböző változókat használtam,

köztük a beszélők nemét és korát. Ennek alapján azt a következtetést vonhattam le, hogy életkorfüggő nyelvcsere figyelhető meg mindkét faluban, hiszen a nagyszülők generációjától a gyerekeké felé haladva a magyar nyelv közösségi funkciója és használatának gyakorisága csökken. Alsókarácsonfalván a nyelvcsere folyamatának végét szemléltethetjük, hiszen magyar egynyelvű beszélők már nincsenek, így a skála különböző fokain a román-domináns kétnyelvű és román egynyelvű beszélők helyezhetők el. Buzásbocsárdon a közösségi kétnyelvűség kiegyensúlyozottabb: a skála a magyar egynyelvűektől a kétnyelvűség különböző fokain a román egynyelvűekig terjed. Az életkor azonban nem bizonyult elégségesnek a nyelvcsere folyamatának magyarázatára, mivel néhány beszélő olyan nyelvi viselkedést mutatott, amelyek nem a saját generációjuk mintájának felelt meg. A társadalmi kapcsolatháló elemzését ennek kiegészítő magyarázatára vezettem be.

Három tipikus kapcsolat elemzését vezettem végig a disszertációban: a kölcsönösségen alapuló kapcsolati hálókat, az interaktív és a passzív kötődéseket, és bemutattam ezek etnikai és korcsoport mutatóját. A társadalmi kapcsolatháló vizsgálatának egyik lényeges tanulsága, hogy a kapcsolatháló meghatározza az egyének nyelvi viselkedését, és a nyelvi viselkedés tovább alakítja a kapcsolathálót. A különböző hálókhoz tartozva a beszélőnek hozzáférése van más nyelvekhez vagy nyelvváltozatokhoz, és ezek használata során társadalmi kapcsolathálóját kibővítheti, alakíthatja.

Az általános intergenerációs tendencia szerint a kapcsolatrendszer etnikai indexe a nagyszülők generációjától az unokáké felé csökken. Ezzel párhuzamosan a kapcsolathálóban jelentkező intergenerációs különbségek megfelelnek annak a mintának, amit a közösségek bilingvizmusa kapcsán tapasztalhattunk: a dominánsan román kétnyelvű vagy az egynyelvű román kódválasztás azokra a személyekre jellemző, akiknek erős román-alapú vagy többségében román egynyelvű személyekkel fenntartott kapcsolatrendszerük van. A magyar-domináns kódválasztási minta és gyenge román nyelvű kompetencia azokra a beszélőkre jellemző leginkább, akiknek a passzív kapcsolataik magyarok és erős magyar kötődéseik vannak még akkor is, ha román kétnyelvűekkel is tartanak fent valamilyen kapcsolatot. A román-domináns kódválasztási mintát azok a beszélők alkalmazták, akiknek román nyelvtudásuk jobb volt és ezzel párhuzamosan főleg nem magyar kortárs csoportokkal tartottak fent kapcsolatot. A kódválasztás/nyelvi kompetencia és a kapcsolatháló korrelációja azt mutatja, hogy a nagyszülők generációjában volt a legerősebb az etnikai kötődés és ők használták leggyakrabban a magyar

nyelvet, és a gyerekek generációjában megjelenik, és erősödő tendenciát mutat a román alapú kortárs kötődés. A kódválasztás a szülők generációjában mutatja a legnagyobb változatosságot, és a nyelv szimbolikus értéke valójában a legidősebbek és a konfirmáció előtt álló fiatalok esetében nyilvánul meg. A beszélők kora szerinti vizsgálatok rávilágítottak arra, hogy időszakos nyelvi revitalizáció figyelhető meg a 13-14 éves gyerekek esetében. Ezek a beszélők azok, akik közvetlen és tágabb környezetükben dominánsan a román nyelvet használják, azonban a magyar nyelv funkcionális szerepe az egyházzal kapcsolatos tevékenysége hatására időszakosan megnő. Alsókarácsonfalva adataival jól szemléltethető, hogy ennek a korcsoportnak a nyelvhasználatában hangsúlyosabb szerepet kap a magyar nyelvű kód, azonban nincs hatással a többi színtérhez vagy beszédpartnerhez köthető kódválasztásra. Feltételezhető, hogy a családból érkező etnikai támogatottság hiányában a konfirmációt követően a magyar nyelvű megnyilatkozások száma csökken. A generációs változáson belüli életkori változást specifikus esete tipizálható, hiszen ugyanabba a generációba tartozó idősebb beszélők hasonló múltbeli nyelvi viselkedésről tudtak beszámolni.

A generációk közötti különbségeknek különböző aspektusai mellett azt is sikerült feltárni, hogy általában az idősebb beszélők esetében jobb magyar nyelvű performanciát figyelhetünk meg, míg román nyelven a fiatalabbak érik el a legjobb eredményt. A generációk szerinti nyelvi performancia szerepe azért is fontos, mert a kódváltás egyik feltétele az, hogy a beszélő mindkét nyelvet egyformán tudja használni. Az interakció szintjén elemzett kódváltás és a közösségi kódválasztás összefüggéseiben érvényes az a megállapítás, hogy minden kétnyelvű beszélő kommunikatív kompetenciájának részeként elsajátít egy olyan nyelvhasználati modellt, amelynek segítségével felismeri, hogy bizonyos helyzetekben a közösség repertoárjából vett nyelvek közül melyiknek van kommunikációs fontossága. Ebben az összefüggésben bizonyítottam, hogy a kétnyelvű beszélő kreatív és racionális aktor, aki a rendelkezésére álló nyelvi eszközök közül a kódváltást is tudja specifikus kommunikatív céllal használni. Fontos ebben a viszonylatban az tény, hogy a beszélők mindig egy jól meghatározott normatív rendszeren belül cselekszenek. A buzásbocsárdi nyelvi közösségben a normarendszert a generáció- és társadalmiháló-specifikus kódválasztások határozzák meg, és a kódváltás gyakorlatát később ebbe az értelmezési keretben helyeztem el.

A kódválasztás kapcsán sikerült folyamatában megragadni egy fontos generációs változást, amikor a családon kívül használt nyelvi kód befolyásolja a családon belüli

kódválasztást. A jelenség magyarázatát a társadalmi kapcsolathálóknak a nyelvi preferenciákra gyakorolt hatása adja: a családon kívüli kapcsolatokra általában az interaktív kapcsolatok a jellemzőek, a kortárs csoportokkal fenntartott relációkra pedig a kölcsönösségen alapuló kapcsolatok. Az elemzés során bemutattam, hogy a kölcsönösségen alapuló kapcsolatok határozzák meg a beszélő csoportidentitását, és többek között a nyelvi viselkedését is. Ha ezekben a kapcsolatokban (például a barátokkal) normatívvá válik a MR vegyes kód használata, az megjelenik a beszélőnek más beszédpartnerekkel használt kódjaként is (például a testvérekkel). Láthattuk, hogy a tiszta román kód leghamarabb gyerekek generációjában a barátok, iskolatársak vagy egyéb közösségek tagjaiból álló csoport esetében kezd preferált kód lenni, ami a családban szintén a gyerekek generációjának nyelvi kódja lesz.

A három jellegzetes kapcsolatháló (interaktív, kölcsönösségen alapuló és passzív) vizsgálatával megragadhatók a nyelvi viselkedés időbeli változása is, ezt ábrázoltam egy összehasonlító vizsgálattal három közösségben a gyerekek generációjának nyelvhasználati szokásai alapján. Ezzel nem csupán azt mutattam be, ahogyan az időbeli változások ábrázolhatók, hanem azt is, hogy a kapcsolatháló elemzésével olyan adatokhoz juthatunk, aminek alapján a különböző nyelvi viselkedések összehasonlíthatók lesznek.

A vizsgálat második szakaszában a konverzáció-elemzést használtam az egyéni kódváltások interakcióbeli bemutatására. A hanganyag vizsgálata során azt állapítottam meg, hogy a különböző generációkra nem jellemző a tiszta kódválasztási minta, inkább csak tendenciákat vázolhatunk: a legidősebb beszélők, akik egynyelvűekként viselkednek, alig váltanak kódot, és nem jellemző, hogy a kortárs csoportjuk tagjaival folytatott beszélgetésekben a kódváltás töltené be a különféle kommunikációs funkciókat. A legfiatalabbak viszont gyakrabban használják a kódváltást, és sokkal gyakrabban fordul elő a kortársaikkal folytatott társalgásokban. Mindkét csoporttól eltérően váltanak kódot a szülők generációjában, a kétnyelvű performancia talán ebben a csoportban tűnik a legstabilabbnak. Többször figyelhető meg kódváltás a gyerekek generációjával folytatott konverzációkban, ritkábban a saját kortárs csoportjuk tagjaival, míg a nagyszülők generációjával a legritkábban.

A kódváltások interakciós vizsgálatában azt is bemutattam, hogy a kétnyelvű beszélők hogyan értelmezik beszédpartnereik kódváltásait. Fontos megállapításokat tettem arra vonatkozólag, hogy a beszélők képesek kreatívan használni a rendelkezésükre álló nyelveket, miközben a nyelvi és a társadalmi kontextusokat a beszélgetések során végig fenntartják. A

kétnyelvű nyelvhasználati normarendszer lehetővé teszi a beszélők számára, hogy a konverzációk kódválasztásának jelentéseit értelmezni tudják, és megfelelő keretbe helyezték a kódváltás konverzációbeli (lépésváltás, szekvenciális rend, hibajavítások, idézések) funkcióit.

A vizsgálatban felvetett szempontok szerinti vizsgálat előnye, hogy egymás kizárása nélkül tudja ábrázolni a társadalom és egyén kapcsolatának különböző szintjeit, összehasonlítható adatokat produkál, aminek alapján különböző beszélőközösségek nyelvi helyzete vizsgálható. Az elkövetkezőben megszülető monografikus kétnyelvűség-kutatások megszületése éppen olyan fontos lenne, mint a kutatások összehangolása és az elemzési szempontok egységesítése. Nem további analógiák keresése lenne a nagy területre kiterjesztett kutatások célja, hanem a társadalmi és nyelvi különbségek összehasonlítható adatokként való kódolása, amelyek az alkalmazott nyelvészet területén, illetve a nyelvi tervezésben játszhatnának szerepet. A disszertációmban bemutatott módszer ehhez nyújthat támpontot.